

LIBRIS | We know
ROBERT D. KAPLAN books

RĂZBUNAREA GEOGRAFIEI

**CE NE SPUNE HARTA
DESPRE CONFLICTELE VIITOARE
ȘI LUPTA ÎMPOTRIVA DESTINULUI**

Traducere din limba engleză de
MIHNEA GAFIȚA

LITERA
București

Prefață. Frontiere	9
--------------------------	---

I. Vizionarii

1. Din Bosnia la Bagdad	23
2. Răzbunarea geografiei	48
3. Herodot și succesorii săi	67
4. Harta eurasiatică	94
5. Denaturarea nazistă	116
6. Teoria <i>Rimland</i> -ului (a țărmurilor).....	127
7. Atracția puterii maritime	144
8. „Criză de spațiu“	157

II. Harta începutului de secol XXI

9. Geografia divizărilor din Europa.....	179
10. Rusia și <i>Heartland</i> -ul independent.....	204
11. Geografia puterii chinezești	245
12. Dilema geografică a Indiei.....	296
13. Pivotalul iranian	328
14. Fostul Imperiu Otoman.....	363

III. Destinul Americii

15. Braudel, Mexicul și marea strategie	403
Mulțumiri.....	439
Bibliografie.....	441
Indice	458

DIN BOSNIA LA BAGDAD

Pentru a ne recupera simțul geografiei, trebuie mai întâi să precizăm în ce moment al istoriei recente ni l-am pierdut cel mai profund, să ne explicăm de ce l-am pierdut și să ne lămurim în ce fel pierderea lui ne-a influențat prezumțiile în legătură cu lumea. Bineînțeles, o asemenea pierdere e graduală. Dar momentul pe care l-am izolat eu, în care pierderea simțului geografiei a părut cea mai pregnantă, a fost imediat după căderea Zidului Berlinului. Deși era o frontieră artificială, a cărei prăbușire ar fi trebuit să ne consolideze sentimentul de respect față de geografie și față de harta reliefului – și față de ce ar fi putut prefigura harta respectivă în regiunea limitrofă a Balcanilor și în Orientul Mijlociu –, desființarea Zidului Berlinului ne-a făcut să nu mai vedem adevăratele impedimente geografice care ne divizau în continuare și care ne pândeau și în alte părți.

Pentru că ne-am trezit deodată într-o lume în care desființarea unei granițe făcute de mâna omului, din Germania, a condus la presupunerea că orice altă divizare umană era surmontabilă, că democrația urma să cucerească Africa și Orientul Mijlociu la fel de ușor cum se înstăpânise în Europa Răsăriteană, că globalizarea – care avea să devină curând un termen răsunător – nu era nimic altceva decât o direcție morală în care se îndrepta istoria și un sistem de securitate internațională, și nu ceea ce era în realitate, adică pur și simplu un stadiu al dezvoltării economice și culturale. Să ne gândim: o ideologie totalitară tocmai fusese înfrântă și, concomitent, securitatea internă din Statele Unite și din Europa Occidentală devenea un lucru de la sine înțeles. Iluzia păcii domnea peste tot. Surprinzând la modul profetic spiritul

timpului, un fost director-adjunct al echipei de planificare a politicilor din cadrul Departamentului de Stat al Statelor Unite, Francis Fukuyama, publica un articol – cu doar câteva luni înainte de căderea Zidului Berlinului – intitulat „Sfârșitul istoriei“, în care anunța sus și tare că, deși aveau să mai fie războaie și revolte, istoria în sens hegelian se sfârșise de-acum, din moment ce succesul democrațiilor capitaliste liberale încheiase controversa legată de care dintre sistemele de guvernare era cel mai bun pentru omenire.¹ Drept care nu mai însemna decât că trebuia să modelăm lumea după chipul și asemănarea noastră, uneori prin desfășurarea de trupe americane – acțiune care, în anii 1990, a generat relativ mai puține reacții negative. Acest prim ciclu intelectual de după Războiul Rece a reprezentat o eră a iluziilor, o vreme în care termenii „realist“ și „pragmatic“ erau considerați peiorativi, semnul unei aversiuni față de intervenția umanitară în locurile în care interesul național, definit convențional și îngust, părea unul ambiguu. Cel mai bine, pe-atunci, era să fii un internaționalist neoconservator sau liberal, adică o persoană considerată bună și deșteaptă, care nu voia decât să oprească odată genocidul din Balcani.

O asemenea răbufnire de idealism nu era ceva nemaivăzut în Statele Unite. Victoria din Primul Război Mondial ajutase la desfășurarea stindardului a ceea ce s-a numit „wilsonism“, concept asociat cu președintele Woodrow Wilson și care, așa cum s-a dovedit ulterior, ținea cont prea puțin de adevăratele scopuri ale aliaților europeni ai americanilor și încă și mai puțin de realitățile din Balcani și din Orientul Apropiat, unde evenimentele din anii 1920 au demonstrat că democrația și eliberarea de sub jugul imperial exercitat de Imperiul Otoman însemnau mai ales o acutizare a conștiinței etnice într-un sens foarte îngust, în diferitele zone luate individual din vechiul sultanat. Un fenomen similar a însoțit victoria Occidentului în Războiul Rece, despre care mulți au crezut că avea să aducă libertatea și prosperitatea

¹ Vezi Fukuyama (1989 și 1992)

sub stindarde precum „democrația” și „piețele libere”. Mulți au susținut că până și Africa, cel mai sărac și mai puțin stabil dintre continente, împovărat pe mai departe cu cele mai artificiale și mai absurde frontiere din lume, s-ar fi putut afla în pragul unei revoluții democratice, de parcă prăbușirea Imperiului Sovietic din inima Europei ar fi avut o însemnătate supremă pentru cel mai slab dezvoltat națiuni ale lumii, despărțite prin mii de kilometri de mări sau deșerturi, dar conectate între ele prin televiziune.¹ Și totuși, la fel ca după cele două războaie mondiale, victoria noastră în Războiul Rece avea să genereze mai puțină democrație și mai puțină pace globală decât orice luptă obișnuită pentru supraviețuire, în care doar măștile răului sunt altele.

Democrația și o mai bună guvernare aveau să înceapă, de fapt, să iasă la lumină chiar în Africa, nu altundeva. Dar asta numai după o strădanie îndelungată, cu anarhie (precum în cazul mai multor țări vest-africane), cu insurecție și cu ticăloșie (precum în cazul Rwandei) răzbind la suprafață pentru mai mult timp. Africa s-a străduit din răspuțeri să definească deceniul prelungit dintre 9 noiembrie 1989 și 11 septembrie 2001 – dintre căderea Zidului Berlinului și atacurile organizației al-Qaeda împotriva Pentagonului și a turnurilor newyorkeze de la World Trade Center: un interval de doisprezece ani, în decursul căruia omorul în masă, precum și intervențiile umanitare întârziate le-au produs frustrări intelectualilor idealiști, chiar dacă succesul suprem al acelor intervenții a ridicat triumfalismul idealist la cote ce aveau să se dovedească de nivel catastrofic în deceniul început după 11 septembrie.

În acest nou deceniu, geografia, un factor cert în Balcani și în Africa în anii 1990, a continuat să facă prăpăd din bunele intenții ale Americii în Orientul Apropiat. Drumul din Bosnia până la Bagdad, adică de la o campanie limitată, aeriană și terestră, în partea de apus, cea mai dezvoltată, a fostului Imperiu Otoman la o invazie în masă, cu infanteria, în partea de răsărit, cea mai puțin dezvoltată, a Mesopotamiei, a fost de natură să scoată la

¹ Vezi Randall (1990)

lumină limitările universalismului liberal și, făcând acest lucru, să genereze un respect înnoit față de harta reliefului.

Perioada de după Războiul Rece a început, de fapt, în anii 1980, înainte să cadă Zidul Berlinului, odată cu revitalizarea sintagmei „Europa Centrală”, definită mai târziu de jurnalistul și savantul de la Oxford Timothy Garton Ash ca fiind „o distincție cultural-politică față de «Răsăritul» sovietic”.¹ Europa Centrală – Mitteleuropa – era mai degrabă o idee decât o realitate geografică. Ea constituia un exercițiu de memorie – a unei civilizații europene intense, savuros de neorânduite și romantice, sugerând străzi pietruite și acoperișuri mansardate, vinuri fine, cafelele vieneze și muzici clasice, a unei tradiții nobile, umaniste, infuzate cu o artă și o gândire moderniste incitante și țâfnoase. Evoca Imperiul Austro-Ungar și nume precum Gustav Mahler, Gustav Klimt și Sigmund Freud și se complăcea într-o profundă apreciere a unui Immanuel Kant sau a filosofului olandezo-evreu Baruch Spinoza. Într-adevăr, printre multe alte lucruri, „Europa Centrală” însemna lumea intelectuală primejduită a evreimii, dinaintea ravagiilor provocate de nazism și de comunism; însemna dezvoltare economică, făcând o trimitere clară la Boemia de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, a cărei industrializare atinsese un nivel mai înalt decât în Belgia; însemna, cu toată decadența și cu imperfecțiunile ei morale, o zonă de relativă toleranță multietnică, sub umbrela unui Imperiu Habsburgic blajin, chiar dacă din ce în ce mai nefuncțional. Europa Centrală din ultima fază a Războiului Rece a fost descrisă la modul succint de profesorul Carl E. Schorske, de la Universitatea Princeton, în cartea sa devenită clasică, pentru că deopotrivă tulburătoare și scrisă dintr-o perspectivă detașată, *Viena fin-de-siècle. Politică și cultură*, și de scriitorul italian Claudio Magris în splendida sa relatare de călătorie intitulată *Dunărea*. Pentru Magris, Mitteleuropa este o sensibilitate

¹ Vezi Garton Ash (1995)

„sinonimă cu apărarea particularului împotriva oricărui program totalitar“. Pentru scriitorul maghiar György Konrád și pentru cehul Milan Kundera, Mitteleuropa este ceva „nobil“, respectiv o „soluție-cheie“ pentru liberalizarea unor aspirații politice.¹

A vorbi despre „Europa Centrală“ în anii 1980 și 1990 era totuna cu a spune că o cultură în și pentru sine includea o geografie tot așa cum includea un lanț muntos sau tancurile sovietice. Pentru că ideea de Europă Centrală reprezenta o imputare la adresa geografiei Războiului Rece, care născocise termenul „Europa Răsăriteană“ pentru a desemna jumătatea Europei devenită comunistă și care era controlată de la Moscova. Germania de Est, Cehoslovacia, Polonia și Ungaria făcuseră cu toatele parte din Europa Centrală – se argumenta pe bună dreptate –, motiv pentru care n-ar fi trebuit consemnate în acea închisoare a națiunilor reprezentată de comunism și de Tratatul de la Varșovia. După câțiva ani, când războiul etnic a izbucnit în Iugoslavia, ironia sorții a făcut ca „Europa Centrală“ să devină, dintr-un sinonim al unificării, în egală măsură unul al divizării, zona „Balcanilor“ desprinzându-se, în mințile oamenilor, de Europa Centrală și alăturându-se, în consecință, zonei Orientului Apropiat.

Zona Balcanilor era sinonimă cu vechile imperii Bizantin și Turc, având creste muntoase de nesupus, care au împiedicat dezvoltarea, și un standard de viață în general mai scăzut, mergând înapoi în timp decenii și chiar secole, prin comparație cu țările fostelor imperii Habsburgic și Prusac din inima Europei. Pe parcursul deceniilor monocrome de stăpânire comunistă, țări balcanice precum România și Bulgaria au suferit, într-adevăr, de sărăcie și de represiune într-o măsură necunoscută celeilalte jumătăți, „central-europene“, mai nordice, a imperiului sovietic. Situația era, desigur, una mai complicată de atât. Germania de Est era cel mai ocupat dintre statele-satelit și, prin urmare, sistemul comunist de acolo se număra printre cele mai rigide; Iugoslavia, în

¹ Vezi Schorske (1980); Magris (1986, 1989), p. 268

schimb – care formal nu făcea parte din Tratatul de la Varșovia –, îngăduia o anumită libertate, îndeosebi în orașe, care nu le era familiară și cehoslovacilor, de exemplu. Și totuși, în linii generale, națiunile din sud-estul Europei – aflat, la un moment dat, sub dominație bizantină, apoi turcă – au avut de suportat regimuri comuniste care s-au dovedit nici mai mult, nici mai puțin decât niște versiuni ale despotismului oriental, un fel de a doua invazie mongolă, în timp ce națiunile fostei Europe habsburgice catolice au avut de-a face cu ceva mult mai puțin perfid: un amestec respingător, și acela în grade diferite, de populism socialist radical. În sensul acesta, călătoria din Ungaria relativ liberală, deși comunistă, a lui János Kádár în România totalitaristă a lui Nicolae Ceaușescu a reprezentat o experiență tipică. Am trăit-o și eu adeveseori în anii 1980: imediat ce trenul în care mă aflam trecea din Ungaria în România, calitatea materialelor din care erau construite casele scădea brusc; autoritățile îmi răscoleau prin bagaj și mă puneau să le mituiesc pentru a-mi putea păstra mașina de scris; hârtia igienică de la veceuri se evaporă, și luminile slăbeau. Ce-i drept, Balcanii erau profund influențați de Europa Centrală, dar, în egală măsură, și de Orientul Mijlociu, aflat la fel de aproape. Stepa prăfoasă, cu spațiile ei publice deprimante – și una, și celelalte importate din Anatolia –, constituia o trăsătură a vieții în Kosovo și în Macedonia, unde ospitalitatea cultivată a Pragăi și a Budapestei se regăseau mult mai greu. Drept care n-a fost într-un totu accidental, sau exclusiv din cauza unor indivizi răi, faptul că violența a răbufnit în melanjul etnic al Iugoslaviei, și nu, să zicem, în state central-europene unietnice, precum Ungaria și Polonia. Și aici, istoria și geografia și-au avut rolurile lor.

Și totuși, susținând că Europa Centrală ar fi un fel de „buric al pământului“ moral și politic, mai degrabă decât unul geografic, intelectuali de formație liberală precum Garton Ash – una dintre cele mai semnificative voci ale deceniului – au promovat o viziune a includerii mai mult decât a delimitării nu numai asupra Europei, ci asupra lumii întregi. Dintr-o asemenea perspectivă,

nu doar Balcanii s-ar cuveni să nu fie abandonati subdezvoltării și barbarismului, ci nici un alt loc de pe lume – Africa, de exemplu. Căderea Zidului Berlinului ar trebui nu numai să afecteze Germania, ci chiar să dezlănțuie spiritul Europei Centrale de-a lungul și de-a latul globului. Abordarea umanistă a constituit esența unui cosmopolitism la care internaționaliștii liberali și neoconservatorii au subscris laolaltă în anii 1990. Să ne amintim că, înainte să devină cunoscut ca un susținător al războiului din Irak, Paul Wolfowitz era un adept al intervenției militare în Bosnia și Kosovo, dându-și efectiv mâna cu liberali precum Garton Ash la publicația stângistă *The New York Review of Books*. Drumul spre Bagdad pornea de la intervențiile în Balcani din anii 1990, la care s-au opus realiștii și pragmatiiștii, chiar dacă respectivele desfășurări de forțe din Iugoslavia s-au dovedit fără echivoc încununate de succes.

Strădania de a-i salva pe musulmanii din Bosnia și Kosovo nu poate fi despărțită de strădania de a vedea restaurată Europa Centrală, ca un loc deopotrivă real și profund imaginar, care ar demonstra cum, în ultimă instanță, moralitatea și umanismul sunt cele care consfințesc frumosul. (Deși el însuși era sceptic în privința eforturilor de idealizare a Europei Centrale, Garton Ash reușea să vadă beneficiul moral pozitiv pe care l-ar fi creat o asemenea idealizare.)

Scrierile umaniste ale lui Isaiah Berlin au surprins acel spirit intelectual din anii 1990. „*Ich bin ein Berliner*”¹, ziceam eu, vrând să spun, de fapt, un Isaiah Berlin-ez” – scria Garton Ash într-o memorabilă relatare a perioadei petrecute de el în Germania de Est.² Acum, când comunismul fusese smuls din rădăcini, iar utopiile marxiste, demascate ca iluzorii, Isaiah Berlin devenea un antidot perfect la teoriile moniste aflate în mare vogă și care sfâșiaseră

¹ „Eu sunt berlinez” (germ.), trimitere la formula utilizată de președintele John F. Kennedy într-un discurs ținut în Berlinul Occidental pe 26 iunie 1963, ca să-și demonstreze atașamentul față de cauza democrației în acel spațiu scindat (n.tr.).

² Vezi Garton Ash (1997), p. 51

mediile academice în ultimele patru decenii. Berlin, care fusese profesor la Oxford și a cărui viață coincisese cu secolul XX, susținuse întotdeauna pragmatismul burghez și „compromisurile temporizatoare“ în fața experimentelor politice.¹ El combătea determinismele geografice, culturale și de orice altă formă, refuzând să consemneze pe oricine, oriunde, unei sorți anume. Vederile sale, prezentate în articole și conferințe de-a lungul unei vieți întregi, adeseori precum un glas academic strigând în pustiu², cuprindeau sinteza perfectă a unui idealism temperat, îndreptat în aceeași măsură împotriva comunismului și împotriva ideii că libertatea și securitatea sunt numai pentru anumite popoare, nu și pentru altele. Filosofia lui Isaiah Berlin se potrivea perfect cu idealul Europei Centrale.

Dar, cu toate că noțiunea de Europa Centrală, așa cum era ea expusă de toți acești intelectuali înțelepți și elocvenți, se constituia într-o cauză cu adevărat nobilă, care urma să joace în perpetuitate un rol în politicile externe ale tuturor națiunilor occidentale, așa cum îmi propun să demonstrez, ea se lovea totuși de un obstacol cu care mă văd de asemenea obligat să mă confrunt.

Rămâne o problemă legată de această viziune exaltată, o realitate urâtă care de-a lungul istoriei a transformat adeseori noțiunea de Europa Centrală în ceva tragic. Europa Centrală pur și simplu nu există concret pe harta reliefului. (Garton Ash a intuit acest lucru când și-a intitulat articolul: „Există Europa Centrală?“³) Aici intră în scenă determiniștii geografici, atât de aspri și de neînduplecați prin comparație cu vocea blândă a lui Isaiah Berlin – mai ales vocea din epoca edwardiană a lui Sir Halford J. Mackinder și cea a discipolului său, James Fairgrieve, pentru care ideea unei Europe Centrale se lovește de „un impediment geografic fatal“. Europa Centrală, ne spun Mackinder și Fairgrieve, aparține „zonei de ciocnire“ așezate la mijloc între

¹ Vezi Ignatieff (1998), p. 24

² Cf. „...Eu sunt glasul celui ce strigă în pustie: Îndreptați calea Domnului, precum a zis Isaia prorocul“ (Ioan, 1, 23) (n.tr.).

³ Vezi Garton Ash (1986)

Europa maritimă, cu „interesele ei oceanice“, și „perspectiva continentală a masei terestre eurasiatice“. Mai pe scurt și în termeni strategici, din punctul de vedere al lui Mackinder și al lui Fairgrieve, „nu există spațiu“ pentru Europa Centrală.¹ Celebrarea Europei Centrale, indulgența justificabilă pe care i-au oferit-o intelectualii de orientare liberală – după cum sugerează scrierile lui Mackinder și Fairgrieve – indică o delimitare de geopolitică sau măcar o dorință în acest sens. Și totuși, căderea Zidului Berlinului nu a însemnat – nici n-ar fi putut însemna – sfârșitul geopoliticii, ci doar trecerea ei într-o nouă fază. Lupta dintre statele și imperiile de pe hartă nu poate fi făcută să dispară pur și simplu.

Mă voi opri mai târziu și mai în amănunt asupra scrierilor lui Mackinder, în primul rând asupra teoriei lui a puterii continentale (*Heartland*). Deocamdată, este suficient să spun că, formulată cu mai bine de o sută de ani în urmă, ea s-a dovedit remarcabil de relevantă în privința dinamicii Primului și celui de-al Doilea Război Mondial și a celei a Războiului Rece. Dacă o reducem la logica ei cea mai simplă, motivația celor două războaie mondiale a fost legată de dominația sau nu a Germaniei asupra *Heartland*-ului eurasiatic aflat spre răsărit față de ea, în timp ce Războiul Rece s-a axat pe dominația Uniunii Sovietice asupra Europei Răsăritene, adică porțiunea dinspre apus a aceluiași *Heartland* definit de Mackinder. Această Europă Răsăriteană sovietică, trebuie subliniat, includea Germania de Est, adică Prusia istorică, având prin tradiție o motivație teritorială orientată spre est, spre *Heartland*; în schimb, Germania de Vest făcea parte din alianța oceanică nord-atlantică, istoricește catolică, având o motivație industrială și comercială orientată către Marea Nordului și către Oceanul Atlantic. Un renumit geograf american al perioadei Războiului Rece, Saul B. Cohen, susține că „zona de frontieră care desparte Germania de Est de Germania de Vest [...] este una dintre cele mai vechi din istorie“, cea care a despărțit triburile france de cele slave în Evul Mediu. Cu alte cuvinte, frontiera dintre Germania de Est și Germania de

¹ Vezi Parker (1982), p. 201; Sinnhuber (1954); Dugan (1962), p. 250

Vest era prea puțin artificială. După Cohen, Germania de Vest era o „remarcabilă reflectare a Europei maritime“, pe când Germania de Est aparținea „tărâmului de putere terestră continentală“. Cohen susținea ideea unei Germanii divizate ca fiind „solidă geopolitic și strategic necesară“, de vreme ce aducea un echilibru în bătălia perenă dintre Europa maritimă și cea continentală.¹ Mackinder scria și el profetic, în 1919, că „linia care desparte Germania [...] este chiar linia despre care am tras concluzia, din alte puncte de vedere, că stabilește o demarcație în sens strategic între *Heartland* și zona de coastă“.² Așadar, în timp ce divizarea Berlinului în sine a fost una artificială, divizarea Germaniei n-a fost chiar așa.

Cohen a numit Europa Centrală „o simplă exprimare geografică, lipsită de substanță geopolitică“.³ Potrivit acestei logici, reunificarea Germaniei, în loc să conducă la renașterea Europei Centrale, ar fi condus la o simplă reluare a bătăliei pentru Europa și, prin deducție, pentru *Heartland*-ul eurasiatic – altfel spus, în ce direcție avea să încline Germania: către est și către Rusia, cu consecințe importante pentru Polonia, Ungaria și celelalte țări foste satelit, sau către vest și către Marea Britanie și Statele Unite, consacrand astfel victoria tărâmului maritim? Încă nu cunoaștem răspunsul la această întrebare, pentru că perioada de după Războiul Rece se află încă în stadiile ei timpurii. Cohen și ceilalți nu aveau cum să prevadă cu acuratețe natura „de-belicizată“ a Germaniei de astăzi reunite, cu „aversiunea ei față de soluțiile militare“, existentă la un profund nivel cultural, ceea ce în viitor va putea contribui la stabilizarea sau destabilizarea continentului, în funcție de circumstanțe.⁴ Tocmai fiindcă au ocupat centrul Europei ca putere terestră, germanii au demonstrat dintotdeauna o conștiință acută a geografiei și strategiei ca mecanism de supraviețuire. Ar putea redescoperi același lucru și acum, fapt ce le-ar îngădui să treacă dincolo de cvasipacifismul momentului actual.

¹ Vezi Cohen (1963), pp. 79–83

² Vezi Mackinder (1919, 1996), p. 90

³ Vezi Cohen (1963), p. 222

⁴ Vezi Gray (2005), pp. 37, 95, 176–177